

NAMIK KEMAL'İN SOSYAL FİKİRLERİ

Namik Kemal bir sosyolog veya filozof değil, zamanındaki Osmanlı cemiyetinin sosyal meseleler ile yakından alâkadar olan ve onların hal çarelerini arayan bir ıslahatçıdır. Bu husustaki fikirlerini kitaplarda değil, gazete makalelerinde ifade etmiştir. Fakat makalelerinde perakende bir surette ifade ettiği fikirleri bir araya getirilince mütecanis bir bütün teşkil eder. Namık Kemal bir sistem kurmamıştır, fakat fikirleri sistemlidir. Bu yazıda onun dağınık fikirlerini aralarındaki mantikî rabitalara göre bir araya getirerek toplu bir halde, bir sistem halinde, belirtmeğe çalışacağım.

Namik Kemal'in sosyal fikirleri arasında en mühim yer tutanları Devletin menşesine, vasıflarına, teşkilâtına dair olan görüşleridir. Zira Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu müşkül vaziyetin başlıca sebebinin o, devlet teşkilâtının bozukluğunda bulur. Bu teşkilât düzelirse, İmparatorluğu dahilden ve hariçten tazyik eden, parçalanmağa doğru götüren âmiller ortadan kalkacaktır. Maamafih, devletin ıslahı derhal ve ilk plânda yapılması icap eden bir iştir. Bu iş başarılıdıktan sonra Osmanlı cemiyetini sağlam, müterakkî bir temele oturtmak için başarılması daha uzun zamana mütevakıf olan ve sosyal tekâmülü intaç edecek olan işlere girişmek lâzımdır. Bunların başında maarif meseleleri gelir. Maarifin cemiyette oynadığı rol bahsında Namık Kemal'in sosyal tekâmül hakkındaki fikirleri tebellür eder.

Kafasını meşgul eden sosyal marazın, Osmanlı İmparatorluğunun inkirazının, teşhisini yapar, hal çarelerini ararken, Namık Kemal bizzarure devletin menşei ve mahiyeti ve sosyal tekâmülün şartları hakkında bir takım nazarî münakaşalara girer, sosyal mevzualar koyar. Bedihî hakikatler olarak kabul etmiş olduğu hükümlerden hareket ederek, fikirlerinin doğruluğunu isbata çalışır. Namık Kemal, düşüncesinin dayandığı bu nazarî temellerin farkındadır. Birçoğunu açıktan açığa ifade eder; bir kısmı da zımnen mevcuttur; istidlâlen meydana çıkarılabilir.

Namik Kemal'in devlete ait fikirlerini tahlil ve münakaşa ederken mühim bir noktayı hatırda tutmak icap eder. Onu uğraştıran mesele, insan cemiyetlerinin tekâmülünde devlet nasıl teşekkül etmiştir? suali değildir. Hak ve âdalete dayanan devlet nasıl teşekkül etmelidir? Bu soruların cevabını bulmağa çalışır. Yukarıda da söylediğimiz gibi Namık Kemal bir sosyolog değil, bir ıslahatçıdır. Onun için "Nasıl olur?" ile değil, "nasıl olmalıdır"la meşgul olur. Namık Kemal'e itiraz eden bir kimse "Hükümet dünyada şeraiti ittifakiye ile hasıl olmaz, zevç ve zevcenin içtimai aileyi, ve ailelerin tekessürü cidali, ve cidal galebeyi ve o ise zuhuru hükümeti icap eder" demiş. Namık Kemal buna cevaben, "Güzel... fakat bundan ne çıkar? Ben hükümetin esas meşruiyetini ararım." diyor. (Usulü Meşveret Hakkında Mektuplar, 1, Külliyyatı Kemal, cüz 3) Bu ifadelerde görüldüğü üzere Namık Kemal devlet yerine hükümet kelimesini kullanıyor, kendisi bu iki mefhumu birbirinden tefrik etmiyor. "Bazı Mülâhazatı Devlet ve Millet" makalesinde hükümetin tarifini veren cümle "Hükümet veyahut devlet" diye başlıyor.

Namık Kemal'e göre insanlar hür doğarlar ve birbirleriyle müsavidirler. Devletin menşei, meşruiyeti ve alması icap eden şekil bahis mevzuu edilirken bu iki esas hükmü göz önünde tutmak lâzımdır. Fertler hür doğduklarına göre, tasarruf hakkı fertlerdedir. Hür olan fert diğer bir ferdin hâkimiyetine tâbi olamaz. Binaenaleyh, hâkimiyet hakkı da ferttedir. Fakat ferdin tabiatı, tâ'bı beşer, kusurludur. Fertte egoist hareket etmek, diğer fertlerin hürriyetine tecavüz etmek inhimaki vardır. Bundan dolayı her ferdin hürriyetini diğer fertlerin taarruzundan korumak zarureti belirir. Fertlerin hürriyetini birbirlerinin taarruzundan korumak zarureti cemiyette bir galip kuvvetin teşekkülünü intaç eder. Bu galip kuvvet devlet veya hükümettir. Fakat hürriyet ve hâkimiyet aslen fertlerde olduğundan devletin hâkimiyet ve hürriyeti ancak fertlerin hürriyet ve hâkimiyetlerinin bir mecmuu olabilir. Bunun için her cemiyette hâkimiyet hakkı umumundur. Namık Kemal'in mutarızının söylediği veçhile cebre istinaden teşekkül eden devletler hakka muvaffak değillerdir. Esasen hâkimiyet hakkının cebre, kuvvete istinad ettiği, kabul edilirse, o takdirde halkın da cebren hâkimiyeti ellerine geçirmek hakkını kabul etmek mantıken zaruridir. (Usulü Meşveret Hakkında Mektuplar, 1)

“İnsan ki, kudretten hürriyetle mefturdur. Bittabi atâyi ilâhiden istifadeye mecburdur. Hürriyeti âmme cemiyet içinde muhafaza olunur. Çünkü ferdi ferdin taarruzundan emin edecek bir kuvvei galibeyi cemiyet hasıl edebilir.

“Bundan anlaşıldığı üzere dünyada cemiyetin hizmeti muhafazayı hürriyet için ki beşerin bekası ona muhtaçtır, mutlakulvücub olan öyle bir kuvvei galebenin icadından ibarettir. İşte ikamei hak ve reddi batıla müekkil olan hâkimiyetin unsur terkibi o kuvvettir ki efratta olan kuvvetlerin içtimaından husule gelir. Binaenaleyh, ferdin kendi iktidarına tasarruf gibi kuvvayı müçtemia dahi bittabi efradın mecmuuna ait olduğu için her ümmette hakkı hâkimiyet umumundur.” (Veşavirhümfilemir, Külliyyat, cüz 3)

Devletin menşesine ait fikirlerini “Hukuku Umumiye” makalesinde de şöyle ifade ediyor:

“Malûmdur ki, insan mihman sarayı vücutta münferit bulunmak lâzım gelse, kudretten nail olduğu hakkı hürriyeti her türlü kayıttan berî olarak azadeserâne icra eden; ortada daima hak görünür, bir vakit vazife meşhut olmaz. Fakat dünya bir ve insan müteaddit oldukça ve bu aharı müteaddide cemiyet içinde ve birbirile rabıta halinde bulundukça herkesin hürriyeti sairlerinin hürriyetile mahdut olmak tabiidir.

“İşte dünyada kanunların ve onların ahkâmına riayet etmekle mükellef bulunan hükümetlerin zuhuruna hak veren sebep, efradın o haddi hürriyetten tecavüze gösterdiği inhimaktır.” (M. N. Özön, Namık Kemal ve İbret Gazetesi)

Bu ifadelerde dikkat edilecek mühim nokta, fertlerin bir araya gelerek teşkil ettikleri cemiyetin, fertlerin mecmuundan başka bir şey olmadığı fikridir. “Usulü Meşveret Hakkında Mektuplar”da Rousseau'dan bahsetmesine ve onun devletin tarifine dair bazı fikirlerini kabul etmesine rağmen, fertlerin, teşkil ettiği hey'etin mahiyeti bahsında Namık Kemal Rousseau'dan ayrılır. Rousseau “umumun iradesi” mefhumundan iki ayrı mâna anlaşılacağına işaret eder: Biri bütün fertlerin ferdi iradelerinin mecmuudur (Volonte de tous), diğeri fertlerin bir araya gelip

bir cemiyet teşkil etmesinden doğan, cemiyete bir bütün olarak has olan “umumi irade” (Volonte generale) dir. Bu “umumî irade” mefhumu daha sonraları Fransız sosyolojisinde “maşerî vicdan” şekline girmiştir. Bu fikir Namık Kemal’de yoktur; bilâkis böyle bir fikri müdafaa edenlere şiddetle itiraz eder. Namık Kemal’e göre ferdi iradelerin haricinde, cemaatin kendisine has ve fertlere hariçten kendini zorla kabul ettirecek bir irade ve hâkimiyet mevzubahs olamaz. Böyle bir iddiaya dayanarak, hukukun (Hukuku şahsiye) ve (Hukuku umumiye) diye ikiye tefrik edilmesini kabul etmez. Esasta ancak, “Hukuku şahsiye” vardır:

“... Bir takım müellifler insan içinde hakkın münferit ve müçtemi itibariyle iki tavır üzerine cereyan ettiğine bakarak hukuku şahsiyeye mukabil bir de hukuku umumiyenin vücuduna zahip oldular, ve ona dair fenni mahsus tedvin eylediler. Fakat, zehapları makrunu hakikat değildir; çünkü hukuku umumiyeyi şöyle tarif ediyorlar:

“Hukuku umumiye en şamil manasınca bir cemiyetin gerek sair cemiyetler ve gerek kendi tabasının efradıyla olan münasebatından münbais kavaide itlâk olunur.

“Ve bu suretle taksim ediyorlar:

“Hukuku umumiye en şamil mânasınca hukuku beynelümem ve hukuku siyasiye ve hukuku idare şubelerine münkasamdır.

“Şimdi bir kere tarife bakalım: Evvelâ, bir cemiyet gerek diğer bir cemiyete ve gerek efradına nisbet olunsun hiç bir vakit kendini terkip eden azadan ayrı bir vücut hükmünü bulmaz. Binaenaleyh, o bahsolunan münasebattan hukuku şahsiyeden başka bir takım kavait inbias edebilmek aklen mümkün değildir.

“Bir de taksimi düşünelim: Onun şamil olduğu eczadan hukuku beynelümem nedir? Devletlerin münasabatını tayin eden kavait değil mi? O kavait, efrattan her birinin müşterek olduğu haysiyet ve menfaatin muktaziyatından başka ne olabilir? Ya bu menafi ve haysiyetin içtimai ayrıca bir menfaat veya ayrıca bir haysiyet icadebilir mi?” (Hukuku Umumiye makalesi, Namık Kemal ve İbret Gazetesi)

Aynı makalenin diğer bir yerinde “halkın hakimiyeti”nden ne anlaşılması lâzım geldiğini tasrih eder. Bu hakimiyet halkın umumuna atfedilen mücerret bir hak değil, her fertte ayrı ayrı fitraten mevcut olan hâkimiyet hakkıdır.

“Hâkimiyeti ahali... umum veya ahali kelimesinin ifade ettiği mânâyı mücerret üzerine arız olmuş bir salâhiyet değil, her ferdin hilkaten malik olduğu istiklâl, istiklâli zati levazımından bir haktır.”

Fertlerin mecmuundan ayrı bir içtimai varlığın mevcudiyetini bu suretle reddettikten sonra Namık Kemal, Garp medeniyetinde “sahte şeyler” bulunduğu işaret ve bunların alınmamasını ihtar eder: “Hey’et tasavvuruna istinad ettikleri hukuk o kabildendir” der. Sonra böyle bir tasavvurun kabulünden neşet eden haksızlıkları, zulümleri tadat eder:

“Avrupanın vakayine im’anı nazar edilsin. Hep cemiyeti medeniyede efradın hukuku şahsiyesinden hariç ve ondan âli bir hak tasavvur olduğundandır ki, bir vakit papazlar teslise kail olmayanları ateşe yaktilar...”

“Hep böyle bir hak tasavvur olduğundandır ki, üçüncü Napoleon iki kere vatani aleyhine isyan eyledi...”

“Hep böyle bir hak tasavvur olunduğundandır ki, Pariste gözümle gördüm bir zaptiye eshabı haysiyetten bir adamı alâmeleinnas tahkir etti, dövdü...” ve ilâ...

Cemiyet ve devlet fertlerin fevkinde, ayrı bir varlık olmadığından mâda, fertler içtima edip devlet teşkil etmekle aslî ferdî hüriyetlerinden feragat etmiş de olmuyorlar:

“Her kimse kendi âleminin padişahıdır.”

“Bu saltanâtı hassa hiç bir vakit hiç bir kimsenin tabiatından infikâk edemez; hiç bir vakit bir kimseye terkolunamaz.. ,”

Eğer Namık Kemal devletin, ferdî iradelerin mecmuunu değil de, cemiyetin bütününe has bir “umumî irade”yi temsil ettiğini kabul etseydi, o zaman devlet bu umumî irade namına hareket eder, ferdin fitrî hürriyet ve hakkı mevzuubahs olamazdı. Fertlerin hükûmet teşkil etmekle aslî hüriyetlerinin kaybolup olmaması mes’elesi, Namık Kemal’in mülhem olduğu ve “içtimaî mukavele” nazariyesini güden, garp mütefekkirleri arasında tehalûf eden bir noktadır. Hobbes’a göre fertler devlet teşkil etmekle aslî hüriyet ve haklarını kaybederler; “içtimaî mukavele” kabili fesih değildir. Diğer İngiliz mütefekkir Lock’a göre ise fertler bu hüriyetlerini kaybetmezler; devletten hâkimiyet hakkı geri alınabilir. İngiltere ve Amerika Devletlerinin siyasî tarihleri Hobbes’un değil Locke’un fikirlerine uygun şekilde seyretmiş, bu memleketlerin halkı mevcut devlet otoritesine isyanla bir yenisini kurmuştur. Halkın mevcut otoriteye itiraz ve bir yeni devlet kurmak hakkını Namık Kemal’de tanır. Veşavirhümfilemir makalesinde (Külliyat, cüz 3) şu mütaleayı serdediyor:

‘Bu müddeaya delili şer’î şu mes’eledir ki, bir belde ahali içtima ile beyinlerinde zuhur edecek davayı fasl için bir zatı kendilerine kadı nasbetseler kazası sahih olamaz, hüküm yine tarafı saltanattan mansup olan kadıya ait olur; çünkü kaza hükümetin hakkıdır. Fakat, bir belde ahali içtima ile bir zata saltanat veya hilâfet için akdi biat etseler o zat sultan veya halife olur, andan evvelki sultan veya halifenin, hiç hükmü kalmaz, çünkü imamet ümmetin hakkıdır.’”

Görülüyor ki, fertlerin mevcut otoriteye, kanun dairesinde müesses bir otorite dahi olsa, itiraz etmeğe ve hattâ isterlerse onu değiştirmeğe hakkı vardır. Maamafih, bu hakkı Namık Kemal fertlere fert olarak tanımıyor; yani her hangi bir fert mevcut otoriteye karşı gelemez. Fertler ancak içtima ile müştereken karar verip devletten hâkimiyeti geri alabilirler. İkincisi, umumun kararı dahi, mevcut, kabul olunmuş devlet otoritesinin haricen tezahürü olan müesseselerden salâhiyetlerini ref edemez. Ancak, merkezî otoriteyi değiştirebilir. Eğer devletin otoritesi umumun kararile tasvip olunmuşsa, o takdirde bu otoritenin tezahürü olan ve devlet teşkilâtını terkip eden müesseseler de kabul olunmalıdır. Onun için, umumun kararı dahi kanun dairesinde nasbedilmiş bir kadı’nın kaza salâhiyetini ref edemez, fakat o kadıyı nasbeden sultan veya halifeyi değiştirebilir, diyor. Meşrutî hükümet şeklini münakaşaya ettiği (Usulü Meşveret Hakkında Mektuplar)ında ise halkın müstebit, zalim bir idareye karşı isyan hakkını açıkça ifade ediyor ve bu halde halkın üzerine asker sevkedilemeyeceğini söylüyor.

“Meselâ Girid isyanını ele alalım. Anın zuhurundan evvel Meclisi Şûrayı Ümmet mevcut olaydı Girid’in Meb’usları halkın esbabı şikayetinden bahsedecek miydi? etmiyecek miydi? Eğer hiçbir şeyden şikâyet etmeden Yunan’a iltihak namına bir is-

yan zuhur ederse hükümetin defi ihtilâl için asker sevketmesine kim mâni olabilir? Yok esbabı şikâyeti meb'uslar söyleyip de Meclisçe kabul olunmasa ve o halde halk isyan etse de tediblerine kalkışılrsa Meclis, vükelâyi niçün mes'ul tutsun? Ama böyle olmayıp da esbabı şikâyet meb'uslar tarafından beyan olunur ve Meclis de tasdik ile devletten icrayı adl ve ihkakı hak olunması istenirse de vükelâ yine kabul etmezse varid olacak evamiri zâlîmaneye müdafaa halkın hakkıdır. O halde üzerlerine sevkî asker bihak caiz olamaz. Vükelâ böyle bir muamelei gaddaraneyi ihtiyar ettiği halde işte o vakit yakasını mes'uliyetten kurtaramaz.

“Ya zimamı idareyi icrayı adalet için ele alanlar kessin biçsin, istediğini öldürsün, istediğini diri bıraksın da yine mi lâ yüs'el amma yef'âl mertebesinde kalsın? Bize idareyi hükümet için ilâh mı lâzım insan mı?” (Mektuplar, 3, Külliyyat, cüz 3)

Cemiyette hak ve hâkimiyet esas itibariyle ekseriyet tarafından muhafaza ve icra olunmasına rağmen, ekseriyetin bizzat bu hak ve hâkimiyeti icra etmesine madde-ten imkân yoktur. “Bazı Mülâhazatı Devlet ve Millet” makalesinde verdiği misallerden, nüfus fazlalığının ve arazi genişliğinin bu imkânı selbettiği anlaşılıyor. Bundan dolayı umum fertlerin kararıyla hâkimiyet hakkı cemiyetin yine kendi içinden bir zümreye verilir. İşte umurun hak ve hâkimiyetini temsil etmek ve lâzım gelen işleri umum namına vekâleten görmek üzere seçilen zümre hükümeti teşkil eder.

“Umurun o hakka mürettep olan vezaifi bizzat icra etmesine imkân müsait olmadığındandır ki, tayini imam ve teşkili hükümet zaruriyattan olur. Bu ise cemiyetin zikrolunan vezaifinin icraya bazı efradını tevkil etmesinden başka bir şey değildir. Bu halde padişahların ümmet tarafından biat namıyla ve vükelânın padişahlar tarafından memuriyet suretile istihsal ettikleri vekâletten başka icrayı hükümet etmelerine hak verecek hüccetleri yoktur. ‘Seyyidülkavim hadimihüm’ hadisindeki nükte dahi bu manayı ima eder.” (Veşavirhümfilemir makalesi).

“Hükümet veya devlet, halkın böyle bir tevkili icra etmek şartile bulunduğu tavrına denir”. (Bazı Mülâhazatı Devlet ve Millet makalesi, Namık Kemal ve İbret Gazetesi)

Umurun bizzat hâkimiyeti icra edemediğine delil olarak Namık Kemal Osmanlı tarihinden misal getiriyor. Osmanlı Devleti umurun iradesine tâbi bir hükümetti. Fakat umum, bizzat hâkimiyeti tatbik kalkıştığında fena neticeler hasil oldu:

“Devleti Aliye ta yeniçeriler kalkıncaya kadar yine iradeyi ümmet ve binaeynaleyh bir nevi usulü meşveret ile idare olunurdu. Meb'usana vereceği hakkı nezareti ahali binnefis kendi icra ederdi.

“Her kışla bayağı bir silâhlı Meclisi Şûrayı Ümmet hükmünde idi. Bu usulün neticesinde ne kadar fitneler hadis olduğu, ne kadar kanlar döküldüğü malûmdur. Vakıt oldu ki, kesreti mezalimden intikam almak için yeniçeriler haddi nezareti tecavüz ettiler. Mazlûmiyet namile zalim oldular. Zaman oldu hükümet defi fitne namile iktidarını tevsi ederek idareyi istipdat derecesine çıkardı. Bu keşmekeş bir kaç yüz seneler devleti harabettikten sonra nihayet iradeyi ümmet arada mahvoldu gitti.

“Bundan da anlaşılıyor ki, umum ahali hakkı hâkimiyetini binnefis icra edemediği gibi ikinci derecede lüzumu terettüp eden hakkı nezaretini de bizzat icra edemiyor, neticesinde fitneler çıkıyor, canlar telef oluyor.

“Onun için hakkı nezaret, icrayı hükümet gibi bizzarure bir fırkayı mümtazeye

kalacak, o firkanın meşru ve nafi surette icrayı nezaret etmesine tevkilden başka ne çare bulunabilir.” (Mektuplar 1, cüz 3).

Halkın kendi hak ve hâkimiyetini kendi efradından bir zümreye vekâleten vermesi muhtelif şekil ve derecelerde olabilir. Lâkin en iyi devlet, ferdin hüriyetini en az tahdit eden devlettir. Devlet, yalnız halde mevcut fertlerin değil müstakbel nesillerin de hakkını göz önünde tutacak, onların zararına hareket etmeyecektir:

“Her ümmet emri tevkili ahlâk ve ihtiyacatının icabına göre vus’atlı tutabilir. Ancak, kavaidi hükmiyededir ki, hükümet her ne zamanda, her ne mekânda, her ne suretle olursa olsun, efradın hüriyetini en az takyit edecek yolda olmak gerektir. Hiç bir ümmet meselâ bir ferdini teyiden hâkimi mutlak nasbetmek, yahut bir şahsın eline kudreti teşri vermek gibi şeylerle o kaideyi ihlâl etmek istemez. İstese de bi-hakkın muktedir olamaz. Çünkü ne bir ferdin nefesine zulmetmeğe, ne de umumun hukuku efradı ihlâl eylemeye hakkı vardır.

“Bir de mademki, bir karnin ahvali onu takîp eden kuruna tesir edegelmek kanunu tabiat iktizasındandır, hiç bir cemiyetin ahlâfî mutazzarır edecek harekâtı ihtiyar eylemeye salâhiyeti olamaz.” (Veşavirhümfilemir makalesi)

Namık Kemal’in bahsetmiş olduğumuz muterizi, devlet hâkimiyetinin halkın kararına dayandığı kabul edilirse, halkın cumhuriyet kurmak hakkı da tanınmak lâzım gelir, demiş. Namık Kemal için bu şüphe götürmez bir haktır. Lâkin kendisi cumhuriyet devlet şeklinin Osmanlı İmparatorluğu için mümkün olmadığını, teşebbüs edildiği takdirde İmparatorluğu batıracağı kanaatindedir:

“Halkın hâkimiyeti hakkı tasdik olunduğu surette cumhur yapmağa da istihkaki itiraf olunmak lâzım gelmez mi demek ne demek? O hakkı dünyada kim inkâr edebilir? İslâm, iptidayı zuhurunda bir nevi cumhur değil miydi?

“Cumhurun bizi batıracağı başka mesele, anı da kimse inkâr etmez. Bizde cumhur yapmak ta kimsenin aklına gelmez. Fakat, icrasında imkân olmamakla hak, batıl olmuş demek değildir.” (Mektuplar, 1)

Devlet otoritesinin umumun kararın dayanması, devletin meşruiyetinin şartlarını tüketmiyor. Diğer bir şart daha vardır ki, o da Namık Kemal’in devlet fikrinde mühim bir yer tutuyor: Meşru devlet hak ve adaleti icra eden devlettir. Devlet, ferdin hüriyetini diğer fertlerin hüriyetiyle tahdit etmek zaruretinden neşet ediyorsa, ferdin hüriyetine konan bu had nasıl tayin edilir? Namık Kemal’e göre bu had fertlerin kariyle tayin edilemez. Zira insan mutlak bir hüriyete sahip olsa, böyle bir haddi hiç bir zaman tanımaz. Bu haddi tayin eden şart insan iradelerinin hariçindedir; Allahın, tabiatı yarattığı güzelliştir. Hak, bu mücerret güzelliğe uygun olup olmamakla tesbit edilir. Ferdî hüriyetlerin tahdidi zarureti insanlar arasında bir münasebetler nizamı doğurur. “Hukuk” bu zaruretin insanlar arasında doğduğu, mücerret güzelliğe tetabuk eden münasebetlerdir. Devlet, ferdî hüriyeti ancak mücerret güzelliğe uygun kanunlar ile tahdit edebilir; aksi takdirde hak ve adalet mugayir hareket etmiş olur. Lâkin devlet, kanun ve hareketlerinin mücerret güzelliğe, yani hakka, mutabakatını hangi miyarla tayin edecektir? Osmanlı Devleti için bu miyar şeriattır.

“Acaba hukukta meşhut olan bu ihtilâf bir ziyayı hakkikatın bunca kabiliyatı mütenevviaya in’ikâsından dolayı mezahiri itibariyle birer rengi diğerde görünü-

şünden midir? Yoksa dünyada bir nefselemir mevcut değildir de hukuk ve onun ihtilâfatı sırf masnuatı beşerden midir?

“Biz katiyen şıkkı evlele kail olanlardanız; çünkü dünyada icada iktidar ya vardır, ya yoktur. Eğer var ise insan da icat olunmuştur; eğer yoksa gerek hukuku ve gerek kavaidine olan ihtilâfı da insan icat edemez.” (Hukuk makalesi, Namık Kemal ve İbret Gazetesi)

“Şimdi mesele avarizden tecrit oluna oluna şu dereceye indi ki acaba hukukun menbâi kâinatta vücudunu aradığımız mebdai evvelde midir? Yoksa ihtiyarı beşerde midir?

“Şıkkı sani bir suretle teslim olunamaz: zira ihtiyarı beşer ya hürrü mutlaktır, ya bir kayıt ile mukayyettir. Eğer hürrü mutlak ise hiç bir fert diğerrinin hot behot tayin ettiği hükme serfuru etmek istemez ve buna bihakkin icbar da olunamaz. Bir kayıt ile mukayyet ise o kayıt nedir?

“Bizim itikadımızca hâkimi kudretin tabiatı külliyyede halk ettiği hüsün ve kubuhan ibarettir. Binaenaleyh hukuk, tabayii beşerden mehasını, mücerredeye mutabık olarak münbais olan revabıtı zaruriyeye, denilir.” (Aynı makale).

“Bizde hüsün ve kubhu şeriat tayin eder. Ebnayı vatan arasında revabıtın hüsnü mücerrede muvafakati ise gene vukuatın o mihengi adalete tatbiki ile bilinir” (Aynı makale). Şu halde Namık Kemal devletin meşruiyetini iki şartta arıyor: 1) umumun kararile teessüs etmesi, 2) mücerret güzelliğe mutabık hareket etmesi. Meşrutiyetin bu iki şartı birbirile ilişkilidir. Umumun kararı hakkı yaratmaz, tayin etmez; fakat hakkın muhafazasına hizmet eder:

“Demek ki, cemiyet içinde adaleti yalnız ekseriyetin kuvveti muhafaza eder. Bununla zan olunmasın ki, ekseriyet her neye mail olursa veyahut her nede fayda görürse adalet ondadır. Âlemde gelmiş gelecek ne kadar mahlûk varsa bir yere toplanarak en âciz bir habeş çocuğunun rızasını istihsal etmeksizin başından bir kıl koparmıya teşebbüs etseler hareketleri aynıyle bir adamın ifnaya kalkışması gibi bir zulmü sarıh olur ve bu iki fiilin arasında olan fark faillerinin kesret ve kıletinde değil yalnız zulmün hiffet ve şiddetinde kalır.” (Bazı Mülâhazatı Devlet ve Millet makalesi).

Devletin meşruiyeti için böyle iki şart vazetmek kanaatimce bazı müşküller ihtiva ediyor ki, Namık Kemal bunlardan bahsetmiyor. Meşru hükümet hak ve adaleti icra eden hükümettir. Hak ve adaleti temsil edebilmesi için de ekseriyetin kararına dayanması lâzımdır. Zira hakkın muhafazasına ekseriyet memurdur. Namık Kemal bir taraftan cemiyette hakkı tecelli ettirecek “kuvvei galibei maddiye” “ekseriyetin mecmuu kuvasından başka bir şey değildir. Bu bapta delil iradına lüzum göremeyiz, çünkü ekseriyetin ekalliyete galebesini dünyada bir akıl yoktur ki kabul etmesin”, diyor; diğerr taraftan yukarıdaki zenci çocuğunun başından bir kıl koparmak misalinde ve “Hukuk” namındaki makalesinde ekseriyetin yanılması, haksızlık etmesi ihtimalini derpiş ediyor; ve bu ihtimalden dolayıdır ki, ekseriyet hakkı yaratmaz, muhafaza eder, diyor. Fakat ekseriyetin hakkı yaratmaması, sadece muhafazasına hizmet edişi, yani hakkın ekseriyetin kararından müstakil olarak mevcudiyeti hakkın cemiyette bizzarure tecellisini tevlit etmez. Zira hak bu manada mücerrettir; fiilen tahakkuku ekseriyetin icraatına bağlıdır. Şu halde vazifesi hakkın muhafaza

ve icrası olan ekseriyet hakka mugayir kararlar ittihaz ederse ne olacak? Ekseriyet yanılır, hak akalliyette olursa, akalliyetin itiraza ve hakkı cebren ekseriyete kabul ettirmeğe salâhiyeti var mıdır? Hak namına, hakkı müdafaa eden bir şahıs hükümeti ele geçirebilir mi? Geçirebilirse, o zaman, hükümetin meşruiyeti için Namık Kemal'in üzerinde ısrarla durduğu umumun kararı kaidesi ihlâl edilmiş olacak; geçiremezse, o takdirde de ikinci kaide, "mehasını mücerredeye mutabakat" kaidesi hilâfına hareket edilmiş olacaktır. Namık Kemal, ekseriyetin kararı mücerret hüsnü muvafık olmazsa vaziyetin ne olacağını hakkın tecellisi nasıl temin edileceğini, bahis mevzuu etmiyor. Fakat tab'ı beşerin vasıfları ve ihtilâfların cemiyette oynadığı rol hakkındaki fikirlerinden işaret ettiğimiz meseleye vereceği muhtemel cevabı istidlâl edebiliriz. Namık Kemal, ekseriyetin hata etmesini mantıkan mümkün görmekte beraber, fiilen muhtemel olmadığı kanaatini taşımış olabilir. Daha ilerde "usulü meşveret" bahsında göreceğimiz üzere, Namık Kemal'in insanların "aklı selimine" itimadı vardır. İnsanlara has bir vasıf olan bu "aklı selimini" akalliyetten ziyade ekseriyetin kararlarında müessir olması ihtimali daha çoktur. Zira, mademki "aklı selim" bütün insanlarda mevcuttur, tabiatıyla çokluğun aklı selimi azlığına galebe çalacaktır. Bundan başka, Namık Kemal'in ekseriyetle akalliyet veya akalliyetler arasında doğacak ihtilâflardan korkmadığı, hattâ bunları cemiyet için faydalı bulduğu iddia edilebilir. "Barıkayı hakikat müsademei efkârdan doğar" diyen Namık Kemal ihtilâfların, rekabetlerin hakka ve hakikata ulaştıracağı kanaatini beslemiş olabilir. Zira "Vatan" makalesinde ihtilâfların - tefrika imkânı selbedildiği takdirde - daima bir ahenge münkalip olacağını söyler. İmpatorlukta muhtelif kavim ve mezheplerin mevcudiyeti onun kanaatince muzir değil, faydalı bir haldir:

"Vatanımızda birbirine edebiyatta takaddüm davasına düşecek bir kaç lisan bulunacak, mucidi herfen ve mürebbiyi cihaniyan vasfına bi hakkın lâıyk olan bir kaç kavmin ahfadı gerek birbirleriyle gerek sair milletlerle maarif yarışma kalkışacak, muvaridatı ticaretin merkezi tabiisi olan böyle bir mevkie müstesnada zekâvetçe kudretin bir atiyeyi mahsusasına nail olmuş bir kaç millet istihsali servette birbirine rekabet edecek, her biri asırlarca cihangirlik etmiş bir kaç kahraman halk, hıfzı vatan yolunda yekdiğerile fedakârlık imtihanına çıkacak, hasılı cemiyetimiz her uzvuna natikiyet gelmiş bir vücude benziyecek, ihtilâfatımız bir çalgı takımının mukaddematında görülen ihtilâflar gibi daima bir hüsnü ahenge hizmet edecek," (Külliyat, cüz 5).

Devletin menşeyini, meşruiyetinin şartlarını bu suretle tesbit ettikten sonra Namık Kemal böyle bir devlet teşekkülünün Osmanlı İmparatorluğunda nasıl mümkün olabileceğini araştırıyor. Devletin ferdi hürriyetleri en az tahdit eden şekilde olması, gelecek nesiller için zararlı hareketlerden menedilmesi nasıl temin edilebilir? Millet tarafından verilen hâkimiyette haddi tecavüz etmesinin ve istipdada münkalip olmasının önüne nasıl geçilebilir? Cevap olarak Namık Kemal iki şart koşuyor: 1) Devletin dayandığı esas nizamların ilânı ve herkes tarafından bilinebilir bir hale konmasıdır; 2) Teşri kuvvetini hükümetin elinden almak ve kanun yapmak ve icrasına nezaret etmek hakkını halka vermektir. Bu ikincisi, "usulü meşveret"i tatbik etmekle mümkündür:

"Hükümeti dairei âdilede tutmak için iki esas çâre vardır ki, birincisi idarenin

nizamâtı esasîyesini zımniyetten kurtararak âleme ilân etmektir. Hükümetten sadır olacak teviller, ihtilâflar, inkârlar bu suretle mündefi olur.

“İkincisi usulü meşverettir ki, o da kuvveti teşrii, esbabı hükümetin elinden almaktır.

“Devlet bir şahsı manevîdir. Kanun yapmak onun iradesi, icra etmek efali hükümdededir. Bunların ikisi bir elde oldukça harekâtı hükümet bir vakit ihtiyarı mutlaktan kurtulmaz. İşte şurayı ümmetin lüzumu bundan terettüp eder.” (Veşavir-hümfilemir makalesi).

“Usulü meşveretin” tatbiki şeriatı ve Osmanlı Devlet an’anesine mugayir değildir. “İslâm iptidai zuhurunda bir nevi Cumhur değil mi idi?” Eski Osmanlı Devleti ise, “Her ne kadar hükümeti müstakile suretinde görünürse de hakikati halde ba-yağı hüriyetin derecei ifratına varmış bir hükümeti meşruta idi. Ulema hükmeder, Padişah ve vüzerâ icra eyler, ahali silâh-bedest olarak bu icraya nazır bulunurdu.” Acaba Osmanlı İmparatorluğunda usulü meşveretin yeniden tatbiki, eski devlet şekillerinin ihyası suretinde mi olacaktır? Hayır. Evvelâ islâmiyet ahkâmın zamanın icabatına göre değişmesini kabul eder:

“İstikbalimiz emindir, çünkü “kad tegayyürül ahkâm betebdilil zaman” kaide-yi fihhiyesi hükümünce âlemin her cihetinde zuhur eden âsarı terakkiyatı telâkkiye memur olduğumuz için, bize göre maziye avdet veya halde tevakkuf caiz değildir.” (İstikbalimiz Emindir makalesi, Külliyyat, cüz 2).

İkincisi, Namık Kemal maziye dönmenin imkânsızlığına kaildir:

“Haddi zatında dahi maziye avdet nasıl kabil olsun, hiç maduma yeniden vücud verilebilir mi? Halde tevakkufa ne suretle imkân tasavvur olunabilsin, hiç saatin rakkası tevkif ile ömrü beşer yolundan kalır mı?” (Aynı makale).

Üçüncüsü, Osmanlı Devletindeki eski şekil halkın bizzat meşveret ve nezarete bulunması idi. Halbuki evvelce işaret ettiğimiz veçhile, umumun bizzat bu fonksiyonları icra edebilmesini Namık Kemal imkânsız görüyor. Bu sebeplerden islâmiyet ve eski Osmanlı İmparatorluğunda mevcut nezaret ve meşveret usullerinin, yeniden ihyası mevzuubahs olamaz. Yeni şekiller bulmak icap eder. Bu şekiller umumun kararile tesbit olunur:

“Mademki şer’an usulü meşveret haktır, esas mevcut olduktan sonra icraatta olan teferruatını içtimai ümmet tayin eder. İçtimai ümmetle yapılan şeyler bid’at değil, usulü dinden olur.” (Mektuplar 1).

Prensip itibarile yeni şekillerin tayinini halkın kararına bağladıktan sonra Namık Kemal bu hususta kendi fikirlerini ifade ediyor. Yeni devlet teşkilâtı kurulurken Namık Kemal’e sorulsa ne gibi bir teşkilâta taraftar olurdu? Bunu bahis mevzuu ediyor. Avrupa’da hazır icat ve tecrübe edilmiş usuller varken bir yenisini yapmağa kalkmak lüzumsuzdür. Avrupa’yı taklit etmek lâzımdır. Örnek olarak kendisi Fransayı almağa taraftardır:

“Meselâ düveli muazzamının en muntazamları Amerika, İngiltere, Almanya, Fransadır. Amerika cumhurdur, İngiltere ile Almanyada zadeğân var, onlar bize nümune olamaz kala kala elde Fransa kalır.” (Mektuplar 1).

Namık Kemal’in numune olarak aldığı Fransa, üçüncü Napoleon’un kurduğu İkinci İmparatorluk Fransasıdır. Bu idarenin bazı cihetlerini tenkit ediyor, bazı de-

ğışiklikler de Osmanlı cemiyetinin bünyesi bakımından, şeriat bakımından, teklif ediyor. Fakat esas aynıdır. Montesquieu'nun vazetmiş olduğu "kuvvetlerin inkisamı" prensibine dayanan meşrutî hükümet şeklidir: 1) Şûrayı Devlet Meclisi Azası kırk elli arasında olabilir. "Bu Meclisin vazifesi kavanini hükümet ve nizamâtı idareyi hazırlamak ve umuru idarede zuhur edebilecek müşkülâtı halletmektir... 2) Şûrayı ümmet." Meclisi Şûrayı Devletin hazırladığı kanun layihalarının ret ve kabulü ve müvazenei devletin tetkiki bu Meclisin hukuku mahsusasındandır." 3) Ayan Meclisi. Bu "Meclisin esası zuhuru kudreti teşri ile kudreti tenfiz beyninde bir kudreti tadilin tahakkuk lüzumudur. Vazifesi ise nizamâtı esasiye ve hüriyeti umumiyeyi muhafaza etmektir. Bu Meclise arz olunmadıkça bir kanun ilân olunamaz. Fakat, Meclis dahi arz olunan kanunun yalnız zirde tadat olunan, kaidelere mugayir olup olmadığını tetkik eder, başka noktai nazardan muhakemesine kalkışamaz." (Mektuplar 2, 4).

Hak ve adaleti temsil eden bir devlet teşkil edebilmek için sadece usulü meşvereti tatbik eden bir teşkilât kurmak kâfi değildir. En iyi bir hükümet şekli dahi eğer teşkilâtının iyi işlemesi için lâzım gelen unsurlar mevcut değilse, kâğıt üstünde kalmağa mahkûmdur.

"Gerek tarihlerde ve gerek zamanımızın ahvalinde bugüne kadar nizamâtın arzu olunduğu derecede değil, belki onun öşrü mertebesinde şümul ve tesiri meşhut olmuyor, hattâ bu şümul ve tesirin imkân husulüne istidat bile görülmüyor.

"Binaenaleyh bu noksanın telâfisi olsa olsa icrayı ahkâma müekkel olanların nizamı ahlâkiyle hasıl olabilir."

Devlet teşkilâtını değiştirmek işine başlamak için Namık Kemal Osmanlı cemiyetinde lâzım gelen unsurların mevcut olduğuna kaidir. Fakat, gündelik idarî fonksiyonları icra edecek olanların -memurların- şuurlu ve sistemli bir surette yetiştirilmesi lâzımdır. İmparatorluk halkı usulü meşvereti anlayacak ve tatbik edecek kadar kabiliyetlidir. İstanbul ve vilâyetlerde kanunları yapacak meclis için ehliyetli insanlar mevcuttur. Bu hususta (Usulü Meşveret Hakkında-Mektuplar) da aşağıdaki mülâhazalara rastlıyoruz:

"Acaba bundan bir asır evvel hüriyeti insaniyeyi dünyaya ilân için meydana çıkmış ve bu kadar measiri azamet göstererek kurunu ahirede bulunan akvamın hemen kâffesine şerefen takaddüm etmiş olan Fransızların idaresini numune tutacak kadar bizde kabiliyet var mıdır? Evet vardır; hattâ isteyen varsın ifrattır, mübalâğadır, desin biz bugün Fransadan daha ahrarane bir nizamı esası ile pek âlâ idare olunuruz. Çünkü Fransa halkı, o kadar terbiyesi, o kadar hamiyetle beraber pek ateşmeşreptir, pek teceddüde maildir. Esas hareketleri ise akıl olduğundan gâh olur ki, zahiri güzel bir safsatanın sevkile bin istidlalin neticesini bozarlar, lüzumu kadar hür bıraktıklarında hiç zaptolunmazlar.

"Osmanlı halkı ise zaten mekânnet ve sükûnetle mecbul olduğu için harekâta ifrata varmak muhatarası bizce mevcut olmadığı gibi siyasetimize nasıl bir hâd tayin edilmiş ise onu da tecavüz edemeyiz. Altıyüz senede bir kaç yüz kere ihtilâl ettik. Hepsinde eşhası müdire değişti. Sureti idare yine bakî kaldı. İşte yukarıda beyan ettiğim müddeanın sıhhati bu mukayeseden sabit olur." (Mektuplar 1).

"Bendeniz memul ederim ki, Avrupa'ya yaranmak için taşraları kapı kapı gezip

de mezahibi muhtelifeshabından adam arayacağımıza İstanbul'da, eyalâtı mümtazede, vilâyetlerde olan ulema ve ukalayî lâyıkiyle taharri etsek, bir kanunu muntazam tertibine kâfi olabilecek zatlar bulabilirdik. Varsın adetlerinin kırk elliye iblâğı mümkün olmazsa olmasın. Hakka şükür halkın zekâveti fitriyesi cihetile daha kahtırical erbabı hükümetin istediği dereceye gelmedi.” (Mektuplar 2)

“Zekâveti fitriye”nin yapılacak işler hakkında doğru hüküm vermek için kâfi olduğu Namık Kemal'in esas kanaatlerindedir. Ona göre iyi bir kanunu kötüsünden ayırmak, zararlı ve faydalı icraatı birbirinden tefrik etmek için, vasat insanın malik olduğu “fikri selim” kâfidir. Bu iddiasının doğruluğuna delil olarak müteaddit misaller verdikten sonra, “şu vazifeyi ifa etmek için yalnız selâmeti efkâr kifayet eder. Bizi ondan da berî kıyas etmek âdeta behayım derecesine tenzil demektir. Binaenaleyh, umum Osmanlılar namına bu isnadı reddederiz”, der. (Mektuplar 2). Diğer bir yerde de, şu mülâhazayı serdedir: “bunda dehayıkı siyaseti bilecek bir şey yok, lâzım olan tertip olunmuş kanunun icrasına nezarettir ki, çiftlik ağası değil köy muhtarı bile yapabilir.” (Mektuplar).

Namık Kemal siyasi hürriyetin derhal halka iadesine taraftadır. Bu hakkın tedricen verilmesi veya halk cahil olduğu için verilen hürriyeti kullanamayacağı iddialarını reddeder:

“Bazıları ‘halkın hürriyeti iptida ikmalî marifetine muhtaçtır’ ve bazıları da ‘hürriyeti zamanın iktizasına göre derece derece verilmelidir’ derler.”

“Birinci söz ‘şu hastanın kurtulması tebabet öğrenmesine muhtaçtır’ ikinci iddia ise ‘nemize lâzım şimdi biz hastalığın devamı sayesinde rahat ediyoruz ya bakalım hasta şikâyete başlasın kolum ağrıyor derse merhem süreriz, başım ağrıyor derse ruh koklatırız, öyle öyle hastalık gider biz de taayyüşümüzden kalmayız’ demektir.” (Hasta Adam makalesi, Külliyyat cüz 2).

Diğer taraftan, Osmanlı İmparatorluğunda halk, demokratik rejimlerin tatbik edildiği bazı memleketlerin halkından daha da cahil değildi:

“Gelelim cahalet bahsına. Karadağda, Sırpda, Mısırdada birer meclisi şûrayı ümmet var. Orada buna mani olmayan cahalet niçün bizde mani olsun? Biz terbiyede Karadağ vahşilerinin madununda mıyız? Meclisi Şûrayı Devlet gibi âzalığı maarifi siyasiyede mahareti kâmileye muhtaç olan bir idareye taşradan celbolunacak adam bulunurken eshabına temyizi tabii olan Meclisi Şûrayı Ümmet meb’uluğuna mı bulunmıyacak?” (Veşavirhümfilemir).

Hülâsa, hele düzeltilmek işine başlanılsın ve halka hürriyet verilsin umulmadık yerlerden kabiliyetli, ehliyetli insanlar belirecektir. Namık Kemal'in, tam bir halkçı gibi, halka inancı vardır:

“Garip mütalaadır ki, muterizim otuz milyon nüfus içinde feyyazı kudret dirayeti üç dört kişiye hasretmiştir, sanıyor. Osmanlılar o nesli kerimdir ki, muterizimin dediği (medrese mahsullerinden) İbni Kemaller, Sadettin'ler, ve istihfaf ettiği köy ağalarından Köprülüler, Mehmet Ali'ler yetiştirmiştir. Hele bir kerre meydanı imtihan olan meclisi hürriyet açılsın. Görülür ki, kimsenin hayalü hatırına gelmeyen efendilerden, ağalardan nice muhayyirül ukul olacak huteba ve ezkiya zuhur eder.” (Mektuplar 4).

İşe başlamak için unsurlar mevcutsa da, müstakbel devlet teşkilâtının muvaffa-

kiyetle işleyebilmesi için bir memur yetiştirme sistemi bulmak ve “intizamı ahlâka” sahip memurlar yetiştirmek lâzımdır. “Memurlarda siyasetçe lâzım olan ahlâk mevcut bulunmadıkça nizamatta olan kemalâtın saadeti medeniyetçe hiç bir tesiri olamaz.” (Bir Lâzimeî Siyaset makalesi, Külliyyat cüz 2). Sadece ehliyetli olanları iş başına getirmekle maksat hasıl olmaz, asıl mühim nokta ehliyetli insanların yetiştirilmesidir. Bunun için de mektepler açmak gerektir:

“Zamanı inkilâbımızdan beri re’si idareye ehliyet perverdeler geldi. Fakat yine lüzumu kadar eshabı kabiliyet yetiştiremediler. Çünkü eshabı ehliyeti yetiştirmekle maksat hasıl olmaz. Marifet ehliyeti icat etmektir. (Rızkı, hüdayi nabit meyvadan ibaret olan memleketin ahalisi aç kalır.)

“Ya ehliyeti icadın çaresi var mıdır? Evet vardır, hattâ destgâhlarına mektep namı verilir.” (Bir Lâzimeî Siyaset makalesi).

Yetiştirilecek memurların mümeyyiz vasıfları ne olmalıdır? Münhasıran, vazife namına memuriyete intisap etmek. Maişet vasıtası olarak veya mevki ve zenginlik için devlet hizmetine girenler iyi memur olamazlar:

“Bir memura lâzım olan, hizmeti devlete asker gibi vazife namına girmek ve maişetini tayın alır yolda kabul eylemektir.

“Bu iki kaide hasıl olduktan sonra arada haysiyetini arasın, ikbalini arasın, terakkisini arasın hiç birine tariz olunamaz. Meğer ki, bu taharriler sırasında vazife şikenliği, garazkârlığı meramına vasıtai husul etmiş ola.” (Aynı makale)

Namık Kemal’in muhtelif makalelerinde memura atfettiği esas vasıflardan biri de, memurun bir âmir, bir “efendi” değil, halkın bir hizmetkârı olduğu keyfiyetidir.

“Bin türlü delil ve burhan ile müsbettir ki, memur takımı maaş ile hizmet eder sınıfıdır.” (Memur makalesi, Külliyyat, cüz 2)

Namık Kemal memurların yetiştirilmesi meselesine büyük ehemmiyet atfeder. Zira, (1) Yukarıda da söylediğimiz gibi en iyi kanunlar dahi iyi tatbik edilmezse bir netice vermez; (2) Hükümet fertlerin birbirlerinin hürriyetine taarruz etmek tehlikesinden zuhur etmiştir. Hâlbuki hükümeti teşkil eden fertler dahi insan olmak hasabile aynı fena temayülden berî değıllerdir. Bunun için cemiyete hizmet eden bu zümreyi, memurları, bilhassa yetiştirmek, “ahlâkı fâzıla” erbabından olmalarını temin etmek lâzımdır. Hakka muvafık kanunlar yapmak ve bunları doğru olarak tatbik etmek yüksek kabiliyete bağlıdır. “... Çarhı devleti, bayağı istidatta tabiatın fevkine çıkanlar bile pek kolay döndüremez.” Namık Kemal’in bu son fikri daha evvelce usulü meşveret bahsinde, köy muhtarlarının bile hükümet vazifelerine iştirâk edebileceği ve bunun için aklı selimin kâfi olduğu iddiasını nakzeder gibi görünür; fakat bu tenakuz zahirîdir Hazırlanan kanunların iyisini fenasından tefrik edip bu hususta hüküm vermek için aklı selim kâfidir. Şûrayı ümmette âza olacak halk mümessillerinin yapacağı da bundan ibarettir. Fakat kanunları hazırlamak ve kabul olunanları doğru olarak tatbik etmek yüksek kabiliyete bağlıdır. Zira bu işlerde hakkın miyarı olan “Mehasini mücerrede”ye göre hareket etmek lâzımdır. “Vaz’ı kanun edenlere göre hüsnü mücerret noktai nazarından bed’ ile revabıtı zahire çıkarmağa çalışmaktan büyük vazife olamaz.” Böyle bir vazife şüphesiz zordur ve vasat kabiliyette insanların yapabileceği işlerden değildir.

Hükümet işlerini üzerine alan bu mümtaz zümrenin cemiyette mevkii ne olacaktır? Böyle bir zümrenin mevcudiyeti Namık Kemal'in hürriyet kadar müdafaa ettiği müsavat prensibile kabili telif midir? Evvelâ, müsavat ayniyet demek değildir. İnsanların birbirleriyle hukukan müsavi olması, şahsan birbirlerinin aynı olmalarını tazammun etmez. Bütün fertler insan olmak vasfile müsavidirler. Zekâ, tahsil vesaire gibi vasıflar arizî ve izafidirler:

“Bu malûm bir şeydir ki, insanın cinsiyet, kavmiyet, ve zaaf ve kuvvet, ve seyyiat ve fazilet, ve cehil ve dirayet gibi vücudunu istilâ eden, bir çok avarıza mebni dünyada iki adam bulunmaz ki” hakikati halde birbirleriyle tamamen müsavi olsun. Şu kadar var ki, bu tagayyüratı izafiyenin hiç biri, zatı insaniyeti ne terfi ve ne de tenzil edeceğinden insan ne cinste, ne mezhepte, ne kudrette, ne ahlâkta, ne diyarrette bulunursa bulunsun, hukuk nazarında ne bir kimseye rüçhan davası edebilir ne kimseden aşağı kalır.

“Çünkü bahsettiğimiz avarızın herhangi olursa olsun, insana canibi kudretten silâhı tecavüz olmak için verilmiş bir hassa değildir.” (Müsavat makalesi, Külliyyat, cüz 6)

Hükümeti teşkil edecek müstakbel zümre cemiyet dahilinde imtiyazlı bir zümre teşkil edemez. Filvaki bu insanlar “Fazileti ilmü ahlâk ile mütehali” olduklarından cemiyette yüksek itibara malik olabilirler. Fakat, bu nevi “meziyatı celile eshabına riayet muamelesi cebrî değil, ihtiyarîdir. Bilihtiyar vukubulan muamelenin muhatabına ne itap ait olabilir?” (Haysiyet makalesi. Külliyyat, cüz 5) Hükümet teşkilâtında işgal ettikleri mevkilerden dolayı bu insanlar hiç bir zaman şahsan diğer vatandaşlara tefevvuk edemezler. Namık Kemal, bütün rütbelerin aleyhindedir; kabilse ilgasını ister. Lâkin diğer taraftan “Evamiri hükümet bir merkezden her tarafa dağılmak için vesait ve bu vesait dahi âmiriyet ve memuriyetin derecatını tayin eder bir silsileyi tertibe ihtiyacı kat'î gösterdiği için kurunu ahire hükümetlerinde rütbe meselesi meydana çıkmış” olduğunu kabul eder.

Fakat Namık Kemal'in anlayışına göre bu rütbeler yalnız fonksiyonların farklılaşması ve bir silsile teşkil etmesi şeklinde olmalıdır. O fonksiyonları icra eden şahıslar arasında tefevvuk ve madûniyet olmamalıdır. Buna misal olarak eskiden büyük zaferler kazanmış Halit İbni Velit gibi seraskerlerin dahi icabında azledilip yerine maiyetinde bir neferin tayin edildiğini ve kendisinin nefer olarak onun maiyetine verildiğini söylüyor ve o zamanlardan, tahassürle bahsediyor:

“Fakat hayıf ki, bahsettiğimiz devirler zamanı mazidir, onun taklidi denilecek bir halde zuhuruna müştak olduğumuz devri istikbal ise pek baîd görünüyor... (Rütbelere makalesi, Külliyyat, 1).

Askerî teşkilâtta “rütbe askeriyenin bütün bütün lağvı veyahut bilfiil hizmette bulunmaya hasrı kabil olamaz”, kanaatindedir. Ülemâ arasındaki rütbelere ise, ilimden daha yüksek bir rütbe olmadığına göre, kolayca ortadan kaldırılabilir. “İlimden âlâ rütbe olmadığına herkesten ziyade vâkıf oldukları için öyle bir mizanı adlî hak mevcut iken, ulemayı kiramca rütbe ve kıdem arzuları kendi kendine sâkıt olacağına hiç şüphe yoktur.” (Rütbelere makalesi) Mülki teşkilâtta ise rütbelere ilga olunmalıdır. “Rütbe mülkiyeye gelince: Bunlara ne bir lüzum görülür, ne de ilgasından bir mahzur tevellüt edebilmek ihtimali vardır. Bu kadar hilafı makulât

ve muhilli müsavat olan bir halin define hiç bir mazarratı olmasa bile faidesizliği sebebi kâfi değil midir? Halbuki, bin türlü mazarratı da meydanda duruyor!” (Aynı makale).

Asalet, ve servete istinaden de cemiyette yüksek bir mevki iddia edilemez. Bir şahsın fitrî veya müktesep meziyetleri varsa, tanınmış bir aileden gelmek bir iftihar vesilesi olabilir; yoksa, “insan anasından büyük doğmaz.”

“Necabet insan için. hakikati halde istenmiyecek şeylerdendir, diyemeyiz. Tahir bir nesepten gelmek bir rezil babanın oğlu veya piçi olmağa -insaniyetin kâffei meziyatını idrâk edenlerce- elbette mürecahtır. Şu kadar var ki, sevabık ile iftihar meselâ kuvvei cismaniye veya zekâveti mevhibe ile mübahat tahdisi nimet dairesinde tutulursa naklen ve aklen makul olabilir...”

“Bundan başka necabet hikmeten bir büyük tariz daha götürür: Şöyle ki, -enbiyayı izam ve aizzeyi keram istisna olunduğu halde- insaniyet nazarında bir büyük hanedan veyahut tabiri aherle bir silsileyi necabet teşkil etmiş ne kadar adam varsa cümlesi meçhulünniseptir. Bu dava da bir kıyası mukassim ile sabittir: Müessisi hanedan alan zat bir büyük adamın neslinden “şeceresile” gelmiş olsa kendine müessislik unvanı verilemez. Bir hanedanın şeref ve kadrini kendi tesis etmiş ise o halde dahi büyük adamdan tevellüt etmek büyük adam doğmayı iktiza etmiyeceği ve bilâkis insaniyeten herkes, kendini fezail ve meziyatı zatiyesinin veledi manevisi bilmek lâzım geleceği sabit olur. . .

“Hasılı gerek maddî ve gerek manevî düşünülün ‘insan anasından büyük doğmaz’.” (Haysiyet makalesi, Külliyyat, cüz 5)

İslâm, Osmanlı ve Avrupa tarihinde müessisleri aşağı tabakalardan olan bir çok meşhur aileler, hanedanlar vardır. Vaziyet böyle olunca, neden “ahadı nasdan bir adam familyasını insaniyetin fevkine çıkarabilsin de, yine ahadı nasdan olan bir diğer adam kendisini o hanedanın azasından birile müsavi olacak dereceye çıkarmasını?” “Bu hallerden anlaşılır ki, insanın hukuku tabiiye ve zâtiyesince aklen müsavatına hâle verecek bir kaide bulmak muhaldir.” (Müsavat makalesi)

Hele servete istinaden büyüklük iddia etmek büsbütün boştur. Namık Kemal bunun üzerinde necabet bahsinde olduğu gibi uzun uzun durmağa lüzum bile görmüyor:

“Servet ile hasıl olacak haysiyet ya dolandırıcıların veya eshabı ihtiyacın lisânı müdahenesinden işitilen ekâzipten vücade gelir bir hayalidir ki sahibinin altınlarından taç giydirilse ve gümüşlerinden yapılmış bir taht üzerine oturtulsa yine nazarı hikmete karşı arzı vücut edemez. Karunu, hazineleri yere geçirmiş, göğe çıkarmamış”. (Haysiyet makalesi)

Bu suretle müstakbel devlet hiç bir imtiyazlı sınıfı ihtiva etmiyecektir. Devleti idare edecek zümre bir aristokrasi değil, bir élite teşkil edecektir. Namık Kemal Osmanlı Devletinde esasen aristokrasinin mevcut olmadığını söyler ve bu halden de memnuniyet izhar eder. “Usulü Meşveret Hakkında Mektuplar”ın ikincisinde “zadelik beliyesinin hakka şükür fıktanından” bahseder. Devlet vazifelerini icra edecek élite zümre İmparatorlukta bütün halk tabakaları, bütün cins ve kavimler arasından şümüllü bir maarif sisteminin eleğinden geçerek seçilen kabiliyetli kimselerden teşekkül edecektir.

Namık Kemal, devlet teşkilâtının kendi teklif ettiği tarzda ıslahının İmparatorluğun karşılaştığı müşkülleri halledeceği kanaatindeydi. Esasen, devlet teşkilâtı ile bu kadar uğraşmasının sebebi İmparatorluğun “muhatarayı inkırazda” bulunmasıdır. Bu muhatarayı vükelâ dahi inkâr edemez, der. İmparatorluğun dahili zaafılarından dolayı ecnebi devletlerin müdahalesi devletin bakasını tehlikeye düşürmektedir.

“Bir kere şu dillerde deveran eden Şark mes’alesinin hakikatini düşünelim: Malûmdur ki, Rusya Devleti Aliyeyi batırmak istiyor. Düveli garbiye ona mani oluyor. Halbuki, Rusya kendi maksadını Hıristiyanlardan bulunan tab’ayı Devleti Aliyeyi tahrik ile istihlal etmeye çalışıp dururken Avrupa Rusyanın teşvikiyle meydana çıkan müştekilere yardım ediyor. Badii nazarda bu muameleler ne büyük bir tenakuz suretinde görülür, fakat hakikatte Avrupalıları bu yolda bulunmaya yine bizim devlet mecbur etmektedir.” (Veşavirhümfilemir makalesi)

“... Çünkü esas idare fasit, memurlar müstakil, meşveret yok, bu hallerden dolayı ıslahî ahvali mev’ut olan Hıristiyanlara ne kadar müsadereler verilse, ve ne derece refahlarından bahsolunsa, Avrupalılar inanmıyorlar. Ve kentlileri hürriyetle me’luf olduklarından bir memleket ki nizamâtını tetkik edecek, vükelâsını mes’ül tutacak meb’usanı olma, asayişte mi bulunur. Ve bir adam ki bir nazırın takriren ve tahriren muhakemei ahvaline, muktedir bulunma hür mü olur? diyorlar. Bir belâ da bu ki erbabı hükümet halkın rahatından bahsettikçe ehli islâmın lezzeti hürriyetten gafil ve rıpkayı zulm altında bulunmaya mail olmasına zahip oluyorlar.” (Aynı makale)

“Bu müdahalâtı ecnebiyenin bekası ise -yalnız Girit İhtilâli münasebetile hazinenin üç dört milyon kese zarara uğradığından dahi malûm olduğu üzere- az zaman içinde devleti bir hale getirecektir ki Rusyanın istilâsına tasavvur olunan hükümeti müttefika derecesinde bile mukavemet etmeğe iktidarı kalmıyacaktır. İşte o vakit Avrupalılar ehveni şerrini ihtiyar etmeğe mecbur olacaktır.” (Aynı makale)

Bu müşkülleri izale etmek için halka eski siyasî haklarını vermektan başka çare yoktur. Devlet teşkilâtı düzeltilir ve halk devlet idaresine iştirak ettirilirse ne alkalîyelerin zulüm görüyoruz diye isyana teşebbüs etmeleri mümkün olacaktır, ne de Avrupa kendinde müdahale etmek hakkını bulacaktır:

“Bu belâları defetmeğe usulü meşveretten başka çare bulunamaz. O zaman herkesin hür olduğu meydana çıkar. O zaman Avrupa bize bir mütemeddin millet suretinde muamele eder. Yoksa şimdiki gibi Rusyaya karşı dikilmiş bir bostan korkuluğu nazarıyla bakamaz. O zaman bir eyaletin halkı Meclisi Şûrayı ümmette meb’usları mevcut iken mazlûmiyet namıyla silâha sarılırsa Avrupaya müddeasını dinletemez. Binaenaleyh devletin haricen ne kadar mühlikesi varsa hemen bütün bütün mahvolur.” (Veşavirhümfilemir makalesi)

Namık Kemal’e göre imparatorluğun yalnız hariç değil, dahili meseleleri de devlet teşkilâtının düzeltilmesiyle hallolunacaktır. İmparatorlukta serveti umumiye azalıyor. Bunun sebebi hükümetin malî işlerdeki hatalarıdır. Diğer taraftan halk hükümete mütezayit bir surette itimasızlık gösteriyor, o kadar ki hüsnüniyetle yapılmış işleri bile şüphe ile telâkki ediyor. Bu fenalıkların önüne de usulü meşveretin kabulüyle geçilebilir:

“Şimdi bir de meselenin ciheti dahiliyesine nazar edelim: Evvelâ bugünkü gün-de vatanın muhatarayı inkırazda bulunduğunu vükelâ bile inkâr edemez. Bunun

en başlı bir sebebi ise serveti umumiyenin tedennii saf halinde bulunmasıdır. Eğer biz de şimdiye kadar usulü meşveret kabul olunarak Meclisi Şûrayı Ümmet tesis edilmiş olsaydı meselâ binalar... filânlarla hazine bu hale getirilebilir miydi? Konsolidenin tahvilile yirmi iki milyon liralık düyünü dahiliye kırk milyona çıkarılmak mümkün olur muydu? ve bu sırada yirmi iki milyon liradan aşağı iken yirmi dokuz milyondur diye ilân olunmaya cesaret olunur muydu? Bin türlü mazarratı ile bunca memleketleri harap eden tuz, tütün, tesviyeyi tarik nizamları mevkiî icraya gelir miydi? İdaremiz hali hazırında durdukça efali âtiyesi ahvali sabıkasına tevafuk etmiyeceğine nasıl emmarat ile ihtimal verilebilir? Mücerribi tecrübe nedametten başka bir semere vermediği mücerrebattan değil midir?

“Saniyen şurasını dahi unutmayalım ki halkımızda idarei hazıraya fevkalâde bir nefret, bir itimatsızlık var. Lisânı resmiden her ne sadır olursa, ona herkes bir medarı ifal ile bakıyor...”

“Ya halk nasıl itimatsızlık haline gelmesin? Şimdiye kadar yüz bin şey yapıldı. Esas fâsit olmak cihetile cümlesinden bir mazarrat geldi. Kabulü ammeye mazhar olmuş bunca zatlar mesanidi âliyyeye geldiler, yine esasın fesadı cihetile hiç bir şeye muvaffak olamadılar. Bundan sonra ihtimal var mıdır ki ahali bizzat idareye nezaret etmedikçe hükümete ısınabilsin.” (Veşavirhümfilemir makalesi).

Namık Kemal’in siyâsî fikir ve kanaatlerinin tahlili kendisinin on dokuzuncu asır liberalizminin mümessili olduğunu gösteriyor. Ferdî hüriyete ve fertlerin müsavata inanıyor. Hüriyet ve müsavat prensiplerinin demokrat bir devlet teşkilâtı halinde tecellisini güdüyor. Devletin aslî vazifesi “İcraıyı adalettir”; fertlerin hüriyetini birbirlerinin taarruzundan muhafaza etmektir. Âmme hizmetleri devletin vazifelerinden değildir: zira “hükümet halkın ne pederidir, ne hocasıdır, ne lalasıdır.” Ekonomi ve kültür sahasında iş başaran ferdî teşebbüstür. Bir kaç kişi bir yerde toplansalar “bir fabrika veya fabrika olmazsa ufacık bir destgâh peyda ederler, ondan kazandıkları para ile ufacık bir şirket, onun kârı ile de ufacık bir banka teşekkülüne iktidar hasıl edebilirler. Bu da hasıl olduktan sonra kendilerince zenginlik başlaması tabiidir.” (İbret makalesi. Külliyyat, cüz 4) Kültür sahasında ise, “Maarif gibi esbabı medeniyetin daima muaveneti hükümetten ziyade mübadereti şahsiye sayesinde husule geleceği” bedihidir. (Bazı Mülâhazatı Devlet ve Millet makalesi).

Bununla beraber Namık Kemal mühim bir noktada öz liberalizmden ayrılır. Âmme hizmetleri devletin esas vazifesi değildir, demek, devlet bu hizmetleri yapmamalıdır, demek değildir. Bilâkis devlet, “Efradın marifetine, mülkün mamuriyetine, insaniyetin kemaline, medeniyetin terakkisine hizmet ederse hem kendinin hem ahalisinin hem de bütün âlemin menfaatine mürüvvetmendane bir muavenet ibraz etmiş olur, namı kıyamete kadar insaniyetin evliyaı nimeti olan eazimle beraber yâdolunur. Fakat himmetini yalnız vazifei asliyesi olan icrai adalete hasrederse hakkında ne diyebiliriz? Bize lalalık etmeğe icbar etmekte bir hakkımız var mıdır?” (İbret makalesi). Halbuki Laissez faire siyasetini müdafaa eden ondokuzuncu asır liberalizmi, hükümetin ferdî hak ve hüriyeti korumaktan gayrı vazifeleri olduğunu inkâr eder. Devletin ekonomi ve kültür sahasındaki faaliyetlerini ferdî hüriyete tecavüz telâkki eder. Böyle bir telâkkiye Namık Kemal şiddetle muarızdır. Mecburi tahsilin tatbiki meselesinde, buna “ferdin hüriyetine taarruzdur” diye itiraz edenleri

haksız buluyor. Bir taraftan, mecburî tahsil kanununun ferdi hüriyete tecavüz değil, bilâkis ferdi hüriyetin muhafazası olduğunu söylüyor: Çocuğun hüriyetini velisinin tahâkkümünden kurtarmak ve onun ferdi inkişafını temin etmektir. Diğer taraftan, daha da ileri giderek maarifin muasır devletin vazifelerinden biri olduğunu iddia ediyor. Zira her cemiyetin iki büyük maksadı “Beka” ve “Terakki”dir. Muasır içtimaî şartlardan dolayı “Terbiyei umumiye” “Beka ve terakkice cemiyetin levazımı zarurîyesinden olmuştur” ve bunun için devletin vazifeleri arasına girmiştir. (Kemal Beyin bir Mütalâayı Siyasiyesi, Mecmuayı Ebüzziya, cild 1-2, No: 8). Bu suretle Namık Kemal öz liberalizmden ayrılarak müstakbel Devletçiliğin öncüsü olmuştur.

Osmanlı Devletini inkirazdan kurtarmak için yapılması icap eden en âcil iş devlet teşkilâtının düzeltilmesi ve halka siyasi hüriyet verilmesi ise de; İmparatorluktan kuvvetli, modern bir devlet yaratmak ve tekâmülde diğer milletlere yetişmek için diğer sosyal şartların da tahakkuk etmesi lâzımdır. İmparatorluğun zafî tefrikalarının mevcudiyetinden ve içtimaî tesanüdün azlığından mütevellittir. Bu tefrikalar ve tesanüdsüzlük bir taraftan İmparatorluktaki muhtelif kavimler arasındadır; diğer taraftan da İmparatorluk ile hariçteki müslüman kavimler arasında mevcuttur. Bu tefrikaları ortadan kaldırmak ve hem Osmanlı ittihadını, hem de islâm ittihadını kurmak lâzımdır. Namık Kemal’in bu meseleler hakkındaki fikirlerinden aynı zamanda onun içtimaî tesanüde atfettiği rolü ve bu tesanüdün husule gelmesi için lüzumlu bulduğu şartların neler olduğunu öğreniyoruz.

Cüzlerin birbirile ahenktar münasebetlerde bulunması ve beraberce işlemesi yalnız içtimaî değil, fizikî âlemdeki nizamın da esas şartıdır. Cemiyetin kuvvetlenmesi tesanüdün artmasıyla mümkündür:

“Mesaili malûmedendir ki, kuvvetin tezayüdü teavünün tezayüdü ile hasıl olur. Hattâ yalnız cihanı insaniyetin değil, avalimi maddiyatın bile rabıtayı intizamı eşya beyninde mevcut olan ahengi ittihadıdır. Bir koca fabrikanın en küçük bir çarkı bozulsu umum edevatına halel gelir; zuhalin en küçük bir şatırı yerinden oynasa bizim şemsimizin tedvir ettiği avalim belki bütün bütün hercümerç olur.” (İttihadı İslâm Makalesi, Namık Kemal ve İbret gazetesi).

İçtimaî tesanüdün bu ehemmiyetinden dolayı hem İmparatorluktaki muhtelif kavim ve mezheplerden bir Osmanlı Milleti yaratmak, hem de bütün İslâmları birleştirmek lâzımdır. Filvaki devlet teşkilâtının islâhı akalliyetlerin hoşnutsuzluklarının önüne geçecektir; fakat bu kâfi değildir. İmparatorluk hakkında fikrî birliğin husule gelmesine çalışılmalıdır. Bu birliği yaratacak vasıta ise maariftir:

“Ya imtizacımızın esbabı nedir denilirse bizim itikadımızca öyle bir suale şu bir kaç kelime ile cevap verilebilir: Aramızda ittihadı efkâr hasıl olamamış. Herkes birbirile imtizaç etmek istiyor, fakat herkes diğerini o imtizaca yanaşmaz zannediyor. Binaenaleyh bu türlü mehasini hükümetten bekliyor. Şurası malûm olmalıdır ki, balâdan vürut eden bir kuvvet bir takım eczayı olsa olsa tefrik edebilir, bir vakit mezcedemez.

“İnsanlar beyninde imtizaç ülfetle hasıl olur. Çocuklukta ve bahusus mektepte vücude gelir.

“Şimdi şu imtizaç maksadınca bize lâzım olan her cinsten her mezhepten çocuk kabul eder mektepler yapmağa çalışmaktır.

“Basirette dahi denilmişti ki bir kere evlâdı vatan muhtelit mekteplerden çıkarılsın o zaman aralarına tefrika bırakmak nakabil olur, nitekim daha fidan iken birbirine sarılan iki ağacı büyüdükten sonra ayırmak ikisini birden köklerinden çıkarmaktan müşkül olur” (İmtizacı Akvam makalesi, Külliyyat, cüz 4). “İttihadı İslâm” makalesinde islamların birleşmesi için de aynı şartın lüzumunu ileri sürüyor. Bu birlik dahi tepeden inme, cebirle husule getirilmez; ancak maarifin yayılması mümkün olur. Timurlenk, Birinci Selim, Nadirşah gibi “Tabiatın üç asırda ancak bir tanesini yetiştirebildiği havarikulâdat” islamları birleştirmeğe teşebbüs etmişler, fakat bunu cebirle yapmağa kalkıştıklarından muvaffak olamamışlardır. “Çünkü kılıcın kârı, iki cüzü birbirinden ayırmaktır; onun birleştirmek, marifetin himmetine tevafuk eder. İşte biz de, matlabı âlâmızı hiç bir emrine itaat ettirmekte cebir ve kuvvetten istianeye ihtiyacı olmayan öyle bir mutayı cihaniyanın sayeyi himayesine verirsek o zaman beka ve terakkisinden emin oluruz.” (İttihadı İslâm makalesi, Namık Kemal ve İbret Gazetesi) “Demek ki ehli islâm sureti ittihadı politika arazında veya mezhep mücadelelerinde değil, vaiz önlerinde, kitap sahifelerinde aramaya muhtaçtır.” (Aynı makale).

İçtimaî birliğin tepeden inme usullerle ve cebren husule gelmeyeceği, bilâkis mektep, kitap, vaaz vasıtalarıle, vicdanlara hitabeden terbiye ve propaganda vasıtalarıle husule geleceği fikrinde Namık Kemal’in yine liberal ve demokratik temayülü kendini gösteriyor. Devleti idare edecek elite zümrenin yetiştirilmesinde de maarife büyük bir ehemmiyet atfettiğini görmüştük. Maarife verdiği bu ehemmiyet maarifi “ittihadı efkâr”ı doğuran şart olarak telâkki etmesindedir. “İttihadı efkâr” ise içtimaî birliği yaratır. “Telâhuku efkâr” insan cemiyetlerini yaratan ve terakkisini intaç eden esas âmildir. İnsan cemiyetlerini hayvan cemiyetlerinden ayıran ve terakkiyi tevhit eden şart, “Telâhuku efkâr”dır. İnsanlarda hayvanlardan farklı olarak natika ve akıl vardır, Bu hassalar “Telâhuku efkâr”ı doğuruyor. “Telâhuku efkâr”ı artıracak vasıtalar ise maarif, matbuat, edebiyat gibi lisana dayanan insan faaliyetleridir. Namık Kemal tarihin eski zamanlarıyla yeni zamanları arasındaki terakkide olan farkı “Telâhuku efkâr”da olan farka atfediyor:

“Acaba kudemanın defayini tabiatta o taharriyatı fevkalâde ve ikdamatı mücahidanelerile beraber altı bin senede istihraç edebildikleri cevahiri marifet niçin bir kaç asrın meksubat ve ilâvatına tekabül edemiyor?

“Evet şunun için ki, fitratı beşer telâhuku efkârdan beri oldukça ilerlemeğe pek az müstait ve istikmatı hazıraya içtima meziyeti sebebi münferit olduğu hikmeten envai delâil ile isbat olunabilir.

“İki yoktan hiç bir şey hasıl olmamak kaideyi tabiiyesine nazaran iki adamın bir yerde bulunması hariçten bir muavenet munzam olmadıkça havası tabiiye ve maneviyelerini tezyit edemeyeceği meydandadır; nitekim içtima üzere yaşamak insana münhasır olmadığı halde müşterekkeyni hilkat veya toplu geçinmek hususunda refiki tabiatımız olan hayvanatın hiç birinde ve hele ekserinde eseri terakki görülmüyor.” (Hurdebin makalesi. Mecmuayı Ebüzziya, cild 1-2 No. 9)

“İnsanı hayvana tefevvuk ettiren sebep nedir?

“Evet sebep şudur ki, o mahlûku zayıf bahşayışı kudretten hücceti baligayı samadaniye olan ve namına ruh denilen bir emaneti kübraya nail olmuş: onun havası

lâzimesinden olan nazar kuvvetile yekdiğerini görünce natıka hassesile sairlerine meramına ifade akile sayesinde sairlerin meramını istifade ediyor.” (Aynı makale).

“Bunca bedayii azimenin illeti asliyeyi zuhuru ise ‘Teavenu’ fermanına ittiba netayicinden olan telâhuku efkârdır; hurdebinin nazara hizmeti ne derecede ise matbuatın telâhuku efkâra muaveneti de hemen ona yakındır, denilebilir. Nazar hurdebin kuvvetile bir âlemden bir âleme intikal ederse efkâr da matbuat sayesinde bir cihanın her tarafında, her köşesinde birbirine iltihak eder. Nazar hurdebin vasıtasıyla mevcudatın pek küçüklerini görmeğe muvaffak olabilirse efkâr da da matbuat marifetile malûmatın pek büyüklerine iltisak eyler.

“Hattâ a’sarı ahireyi keşfiyat ve tahkikatça edvarı kadimeye nisbet ‘Demir yolu’ sür’atıyla maksadı aksayı kemalâta sevkeden vesaikin en büyüğü dahi maülhayatı maarifin harareti gariziyeyi say ile tebahhurundan hasil olmuş kuvvei inbisatı denilmeğe sezavar olan matbuatın havası âliyeyi beşeriyeyi tahrik ve idarede gösterdiği kudrettir.” (Aynı makale).

Namık Kemal lisanın cemiyetteki fonksiyonunu, “Edebiyat Hakkında Bazı Mülâhazat” makalesinde (Külliyat; cüz 2) daha müşahhas olarak belirtiyor: 1) Lisan içtimaî tanzim ve kontrol vasıtasıdır. Fertlere tesir etmek, bakırı istenilen yolda hareket etmeğe sevk etmek için sözle ikna etmek cebirden daha müessirdir. 2) Lisan, bilhassa edebî şeklinde, bir terbiye vasıtasıdır. Edebiyat milletin terbiyesine hizmet eder. 3) Cemiyetlerin fikrî tekâmülü lisanın tekâmülü müvazi gider. Büyük hakimler, lisanları inkişaf etmiş milletlerden zuhur etmiştir. 4) Lisan millî tesanüdü doğurur. Devletleri, medeniyetleri inkiraz etmiş olduğu halde hâlâ bütünlüklerini muhafaza eden kavimler mevcuttur:

“Sözün ipkayı namdan başka icrayı meramda dahi hizmeti bir derecededir ki, tahvili efkârda tesiri nutuk, şimşiri kahre galip olduğu tecarübü adide ile sabit olmuştur. Hattâ Zimaşerî mukaddemei tefsirinde kelâmın şanını teyit için demiştir ki: “Zuhuru islâmda seyfi şeriata karşı duran müteassibini arap, hükmü belagata mukavemet edemediler.”

“Vakia efkârı umumiyenin hissedarı hükümet olduğu yerlerde kuvvei nazar sahibi olan bir belîğ, milletin kuvvei asker ihtiyacından vareste bir hâkimi nafizülkelâmı hükmünde bulunur.”

“Sözün ahvali vicdaniyeyi tahvilde olan tesiri belîğine mebni bir büyük faidesi dahi milletin hüsnü terbiyetine hizmetidir ki hakikati halde lafzan edebiyatın me’ hazı iştikakı edep ise manen edebin masdarı intişarı edebiyattır, denilebilir. Zira iki manasile edibane yazılmış bir eser, mekârımı ahlâk için öyle bir kanunu muteberdir ki, herkesi bilihtiyar itaatine mail ve o cihetle yalnız vücudu muhafaza ahkâmına kâfil olur.”

“Bundan başka tevsii karihaya hizmeti cihetile maarifi edebiye efkârın dahi muallimi evveli addolunur. Hattâ bu mütalâa ile bazı erbabı danış fikrin kemalini lisanın kemalinden bilmişlerdir. Hakikat buna burhamı istikraî değil midir ki, fitratları tabiata mucibi iftihar olan ecillei hükemanın hemen cümlesi mehasini edebiye ile tezyini lisan eden milletler bülegasından zuhur etmiştir.”

“... Bir de ittihad, medeniyeti milletin bir müşahhas misali zi hayatıdır ki, lisanı edebiyattır. O cihetle edebiyatsız millet dilsiz insan kabilinden olur.

“Fihakika tarihi medeniyeti nazan hikmetle mütalâa edenler, edebiyatın muhafazayı milliyette olan tesirine her milleti muntazamayı bir delili natık bulmuşlardır. Şimdiki halde devlet ve marifetleri münkariz olmuş olan arabın ahvali bizim için bir ibreti kâfiyedir ki bazı fırkaları vahdet kelimelerinin rabtası olan diyaneti islâmiyeyi dahi kaybetmiş iken lisanları kuvvetile hâlâ kavmiyetlerini muhafaza etmektedirler.”

Namık Kemal cemiyette tekâmül ve terakkinin mevcudiyetine kaildir. Cemiyetlerin hayatı bir devri dairi, bir tekerrürler silsilesi değildir. İnsan tarihinin seyrinde yükselen bir istikamet vardır. Cemiyette terakkinin mevcudiyetine insanı yine ondokuzuncu asır garp fikir ananesine uygundur. Garbın o asırdaki nikbinliğini Namık Kemal de taşır.

“Devlet bir şahıstır ama bir şahsı manevîdir. İbni Haldun’un dediği gibi, öyle ömrü tabiîsi filânı yoktur. Hattâ Sadrı Fuat dediğimiz illetler de hakikat değil, bir kuru unvan ve namdan ibarettir. O ‘hasta adam’ yalnız muktezayı tabiata göre hareket etse hem sıhhat bulur, hem kuvvetlenir, hem dünya durdukça ömür sürer.” (Hasta Adam makalesi, Külliyyat, cüz 2).

Cemiyette terakki esas itibarile tab’ı beşerde terakkiye inhimak oluşundandır. Son asırlar zarfında içtimaî tekâmülde müşahede edilen büyük ilerlemeler “Ebnayı cinsimizin fitraten ne derecelere terakkiye kail ve mail olduğunu bedihiyatı nazariye derecelerinde vuzuha çıkarır.” (Hurdebin makalesi) Bu terakki inhimakinin içtimaî tezahürü maarif, matbuat, edebiyat gibi “Telâhuku efkâr”ı artıracak şartlara bağlıdır. Terakki inhimakinin tezahürü her cemiyette her zaman temadi eden bir seyir takip etmiyor, zira hem tab’ı beşerde fena olan taraflar, nakiseler vardır, hem bazı hallerde bu inhimakin tezahürü için lâzım gelen şartlar mevcut değildir.

Tab’ı beşer iyi ve fena vasıflardan mürekkeptir. Terakkiye inhimak ve “aklı selim” ile iyiyi kötüden tefrik etmek hassası insanın iyi vasıflarıdır; egoist hareket etmek ve başkasının hürriyetine taarruz etmek meyli tab’ı beşerin nakiseleridir. Devlet, bu nakiselerin intaç ettiği zaruretten doğmuştur. Harbin sebebi de insan tabiatının fenalığa olan meyildir. “Tab’ı beşer inhimaki şerrü zarar uktesinden kurtulamadığından, şöhreti terbiyet ve insaniyeti ayyuka çıkarılan böyle bir asrı terakkide şu hengâmei kıyametnümün (1870 Fransa-Almanya harbi) zuhura geldi.” (Kemal Beyin bir Mütalâayı Siyasiye makalesi). Tabi beşerdeki bu inhimaklar, biyolojik vakialar olduğundan, değiştirilemez, fakat terbiye edilebilirler. İnsanı büyük yapan doğduktan sonra iktisap ettiği vasıflardır. Bunun için Namık Kemal maarife büyük ehemmiyet atfeder. İnsan şahsiyetinin, hem biyolojik irsiyetin, hem içtimaî muhitin mahsulü olduğu fikrine muvazi olarak Namık Kemal, içtimaî tekâmülde de fert ile içtimaî şartların müteakabil bir rol oynadıklarını tanır, içtimaî teşkilât bozuk olursa, iktidar mevkiine gelen şahıslar ne kadar ehliyetli ve kabiliyetli olsalar da bir iş göremezler. “Kabulü ammeye mazhar olmuş bunca zatlar mesanidi aliyeye geldiler, yine esasın fesadı cihetile bir şeye muvaffak olamadılar.” Diğer taraftan, yalnız içtimaî teşkilâtı düzeltmeğe çalışmak da bir netice vermez. Ehliyetli fertler iktidar mevkiine geçmezlerse kurulan teşkilât kâğıt üzerinde kalır. Cemiyeti terakki ettiren âmil yüksek şahsiyetlerin mevcudiyetidir. Osmanlı İmparatorluğu “Beş” asır müddet ve dünyada hiç misli görülmedik surette tantanayı ikbalini”, “yalnız yeniçeri ve saray

ve devair ve vüzera namlariye maruf olan üç büyük mektebi fezailin yetiştirdiği ateş fikirli, demir yürekli kahramanlar”a borçlu idi. Maamafih, içtimaî tekâmülün izahı bakımından fertler ve içtimaî şartlar mütekabil bir sebep ve netice zincirile bağlı iseler de, pratik bakımdan, aksiyon bakımından mühim olan içtimaî şartlardır. Zira şahsiyetin biyolojik unsuru, tab’ı beşer, değiştirilemez, sabit bir unsurdur. Şahsiyetin müktesep tarafı ise mütehavvidir; değiştirilebilir. Bu müktesep taraf içtimaî muhitten gelen tesirlerin mahsulüdür. Şu halde, cemiyetin terakkisi için yalnız içtimai nizamın değiştirilmesi kâfi değildir, kabiliyetli fertlerin mevcudiyeti lâzımdır derken, bu ayarda fertlerin zuhuru, siyasî hürriyet, maarif gibi yine içtimai âmillere şartlanmış oluyor. Bundan dolayı, vaziyetin düzelmesi için bir büyük adamın zuhur edip cemiyeti kurtarmasını beklemek değil içtimaî şartları değiştirmek lâzımdır.

“Hele bir kere meydanı imtihan olan meclisi hürriyet açılınsa görülür ki kimsenin hayal ve hatırına gelmiyen efendilerden, ağalardan nice muhayyirül ukul olacak hutbe ve ezkiya zuhur eder.

“İşte muterizimizin istediği gibi bir sahibi zuhur çıkmıyor, bundan sonra çıkmazsa ne yapalım mazlûmiyet ve sefalet içinde mi ölüp gidelim, yoksa sahibi zuhur malûhülyasile mi eğlenelim?

“Birader, muaveneti ümmet olmadıkça sahibi zuhurun elinden bir şey gelmez. Bize lâzım olan icrayı adalettir. Adalet bittabi kuvveti istihsal eder. Sahibi zuhur faruku âzam gibi olur ki, adli ilâhının misali müşahhası idi. Haccaç gibi, Timur gibi teyidi zulmü tahribi âlem ile ihtişam göstermek için çıkacak ve istihsalı kuvveti, icrayı adalete tercih edecek sahibi zuhurların Allah bin belâsını versin.” (Mektuplar 6, Külliyyat, cüz 3).

Nüfus bahsında da Namık Kemal’in biyolojik şartlarla, sosyal şartların mütekâbil rolleri hakkındaki kanaatlerinin bir başka ifadesini buluyoruz. Tekessür kabiliyeti biyolojiktir, fakat tekessürü’n filen tahakkuku içtimaî şartlara bağlıdır. Nüfusun tekessürü yalnız biyolojik kabiliyete kalsa, “Nevrimiz kürrenin her arşın toprağında bir adam bulunduracak kadar tekessür edebilir”. Fakat toprak hiç bir vakit o kadar adamı besleyemez. “Çünkü gerek vusfat ve gerek kuvvei inbatıyece tecavüzü gayri kabil bir haddi, tabii ile mahduttur.” Maamafih, nüfusun tekessürünü tahdit eden âmil sadece tabii menbaların koyduğu bu had değildir. İçtimaî şartlar nüfusun bu hadde kadar artmasına bile mânidir. Tekessürü geri bırakan âmilleri Namık Kemal “mucip” ve “mâni” âmiller olarak ikiye ayırıyor. Birincisi, havanın fenalığı, gayri sıhhi hayat şartları gibi âmillerdir. İkincisi ise, işret ve sefahate inhimak, fuhuş gibi âmillerdir. Namık Kemal’in nüfus hakkındaki fikirleri ondokuzuncu asırda garpta revaçta olan nüfus nazariyelerine uygundur. Bu husustaki fikirleri esas itibarile Malthus’un on dokuzuncu asır bidayetinde ortaya atmış olduğu ve o zamandan beri nüfus nazariyeleri arasında birinci safhada yer tutmuş ve bir çok münakaşalara sebebiyet vermiş olan nüfus nazariyesinden başka bir şey değildir.

Namık Kemal içtimaî tekâmülün seyri hakkındaki fikirlerini açıkça ifade etmiyor, fakat bu seyrin tedrici olduğuna inandığı istidlal edilebilir:

“Evet şöyle bir kaç sene içinde İstanbul’u Londra veya Rumeli’yi Fransa haline getirmek mümkün olmadığını biz de biliriz. Fakat madem ki, Avrupa bu hale topu topu iki asır içinde gelmiş ve madem ki, esbabı terakkice mucid olmuş biz o vesaiti

hazır bulacağız, iş etraflı tutulduğu halde hiç olmazsa iki asır içinde olsun biz de en mütemeddin memleketlerden sayılacak bir hale geleceğimizde hiç ıstibah var mıdır? İki asır ise hayatı cemiyete nisbeten lâmhayı basar hükmünde kalmaz mı?” (Terakki makalesi, Külliyyat, cüz 4)

İçtimaî tekâmül her cemiyette aynı sür’atle seyretmiyor. Cemiyetler arasında alıp vermeler mevcuttur. Ve bu içtimaî iareler geri kalan cemiyetleri ilerlemeğe tahrik eder, fakat bu ilerleme bir “içtimaî atlayış” halinde değildir, kısa bir müddet zarfında husule gelmez. Yukarıki ifadede Osmanlı imparatorluğunun Avrupa devletlerine yetişmesi için Namık Kemal iki asır mühlet koyuyor. Bundan maada cemiyette iki ayrı seri vakıa tefrik ediyor, yani bazı sosyologların yaptığı gibi “medeniyet” ve “kültür”ü birbirinden ayırıyor. Filvaki kendisi bu mefhumları kullanmıyor, fakat “efkârı cedide” makalesinde ifade ettiği fikirlerde bu tefrik mevcuttur: “Ebnayı vatan içinde Avrupadan taklit tarzile iğtinama lüzum görünen şeyler tabiatile fûnün ve sanayie münhasır kalırdı. Danslar, modalar, filânlar memaliki islâmiyenin kapısından bile bakmazdı.” Garbın maddî medeniyetinin, ilminin tefevvukunu tanıyor, fakat islâm ahlâkını ve adatını garplılardankinden üstün görüyor. Bir medeniyetin muhtevası böyle maddî ve manevî olarak filen ikiye ayrılabilir mi? Ve birini memlekete ithal edip diğerini etmemek filen mümkün müdür? Bu mes’eleleri Namık Kemal bahis mevzuu etmiyor.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi Neşriyatı, No 2, Ocak 1942